

SOMOGYI ÉVA

A dualizmus és a föderalizmus választóvonalán 1871 októberében

Hajlamosak vagyunk a közös minisztertanácsnak, mint intézménynek és benne Andrassy Gyula magyar miniszterelnöknek elhatározó szerepet tulajdonítani a Hohenwart-kormány föderalista törekvéseinek megbuktatásában. Ez a felfogás az egykorú politikai diskurzból nőtt át a történetibe, a kettő alig választható el egymástól és hatása máig él.

Jól ismert, hogy a magyar parlamentben az ellenzék szemrehányást tett a miniszterelnöknek, hogy osztrák belügyekbe avatkozott, a döntnök szerepét játszotta a csehek és az osztrák-németek konfliktusában, és ezzel mintegy precedenst teremtett arra, hogy a jövőben azok is hasonlóképpen járjanak el a magyarokkal szemben; hogy Kossuth Andrassy személyes bűnének tekintette „Csehország autonómiájának” megakadályozását. Négy évtized múltán Wertheimer Ede – mint a politikai, vagy a történetírói diskurzus résztvevője? – Andrassy bölcsen megkomponált, minden eshetőséget számba vevő eljárását dicsérte. Úgy ítélte meg, a magyar miniszterelnöknek köszönhető, hogy az uralkodó – Hohenwart tervével szemben – végül is a közös és a magyar kormány dualista álláspontját fogadta el. Az Andrassy koncepciójának primátusáról szóló felfogás a történeti irodalomban máig él.¹

Az 1870–1871. évi közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek publikálása alkalmából újra olvasva a forrásokat, nemcsak magukat a jegyzőkönyveket, hanem bevonva az elemzésbe az osztrák kormány ülésének anyagait, továbbá Kuhn hadügyminiszter és Lónyay közös pénzügyminiszter kiadatlan naplóját, ha az októberi események lényegének megítélése nem változik is, a hangsúlyok némiképpen eltolódnak

1 Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. XVII. Szerk. Nagy Iván. Pest, 1871. (Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház.–Napló.–XVII.) 170., 171–173.: Helffy Ignác, valamint Tisza Kálmán interpellációja. 198–200: Andrassy válasza. Kossuth levelei Helffynek 1871 novemberéből: Kossuth Lajos iratai. VIII. Sajtó alá rend. Kossuth Ferenc. Bp. 1900. 381–411.; *Wertheimer Ede*: Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I. Bp. 1910. 677–747.; *Helmut Rumpler*: Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914. In: Die Vertassung und Parlamentarismus. 1. Verfassungsrecht. Verfassungswirlichkeit, zentrale repräsentativkörperschaften. Hg. Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch. Wien, 2000. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VII/1.) 717.

A közös minisztertanács – mint jól ismert –, nem avatkozhatott a dualista Monarchiát alkotó két állam belső ügyeibe, s az 1867. decemberi alkotmány elfogadását követő közel négy esztendő során nem is tett ilyen kísérletet. Ez nem jelenti azonban azt, hogy Beust birodalmi kancellár, mint a korona tanácsadója ne vett volna részt annak a rendszernek gyakorlati keresztvitelében, amelynek megszületésében 1867-ben oly fontos szerepet játszott. És az ortodox dualisták nem is vitatták el ezt a funkcióját. Lónyay közös pénzügyminiszter 1871 októberében éppen azért tett szemrehányást Beustnak, mert nem lépett fel már korábban Hohenwart szándékai ellen. „Én a külügyminisztert úgy képzelem, ki minden fontosabb belpolitikára vonatkozó tárgyban is hivatva van őfelségének tanácsot adni, és e tekintetben befolyását érvényesíteni.”²

Az október 16-i közös minisztertanácson Beust sértődötten számolt be arról, hogy a Hohenwart-kormány kinevezésekor februárban passzivitásra volt ítélve, s hogy a szeptember 12-i császári leiratot is csak az újságokból ismerte meg.³ Ebben a leiratban – mint ismeretes – az uralkodó kötelezettséget vállalt, hogy elismeri Csehország történeti jogait, s ezt hajlandó királyi esküjével megerősíteni. A leirat hivatkozott ugyan az októberi diplomára, a februári pátensre, az 1867. decemberi alkotmányra, valamint a magyar királyságnak tett királyi esküre (azaz a magyar kiegyezésre), de valójában elismerte a cseh királyság jogát arra, hogy az idézett törvényeket utólag és önálló félként revízió alá vegye. Minisztertanácsi expozejá szerint Beust ezt az eljárást az alkotmányosság megsértésének tekintette és erre figyelmeztette is Hohenwart miniszterelnököt. Ezután került sor a cseh Landtag feliratának megfogalmazására, az úgynevezett Alapcikkelyek felterjesztésére,⁴ amit Beust nem tekintett a tartománygyűlés spontán akciójának, arra minden bizonnyal a kormány egyetértő támogatásával került sor.

Tudjuk, Beust nem volt feltételezésekre utalva. Nem ismerte ugyan a kormány és a cseh államjogi opposzició eljárásának minden részletét, azt azonban tudta, hogy tárgyalások folynak közöttük.⁵ Beust a közös minisztertanácson azt mondta, hogy cseh Landtag feliratának hatására lépett ki kényszerű tartózkodásból: október 13-án egy memorandumot fogalmazott, amelynek az volt a célja, hogy bizonyítsa, a szlávbarát belpolitika (Hohenwart belső reformtervei) és a

2 Magyar Országos Levéltár Filmtár 37156: Lónyay Menyhért naplója 1870. aug. 20–1871. nov. 15. A napló fontosságára Cieger András hívta fel a figyelmemet és bocsátotta rendelkezésemre. Köszönettel tartozom érte.

3 Kaiserliches Reskript an den böhmischen Landtag vom 12. September 1871. In: Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. Hg. Edmund Bernatzik. Wien, 1911. 1091–1092.

4 A Fundamentalartikel-t a cseh Landtag okt. 10-én fogadta el. Uo. 1097–1108.

5 A kormány és a cseh államjogi opposzició egyezkedésének történetét sokoldalúan mutatja be a széles körű memoárirodalmon és a sajtóanyagon túl Hohenwart kéziratot hagyatékát is felhasználva, *Thomas Kletečka* 1984-ban írt, sajnálatosan kéziratban maradt disszertációja: *Der Ausgleichversuch des Ministeriums Hohenwart-Schäffle mit Böhmen im Jahre 1871*. Wien, 1984. 112–137.; továbbá: *Otto Urban*: *Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918*. Wien–Köln–Weimar, 1994. (Anton Gindely Reihe zur Geschichte der Donaumonarchie und Mitteleuropas 2.) 362–375.

császár által korábban már jóváhagyott német orientációjú külpolitika, (amelyet a külügyminiszter képvisel és amely a dualizmus adott formájára, a német –magyar hegemoniára épül), egymással valójában összeegyeztethetetlenek.⁶

A memorandum másnapján, október 14-én a császár ischli nyaralójából visszatért Bécsbe és udvari ebédre hívta a kancellárt. Az étkezés után pedig hosszú audiencián fogadta őt, amikor Beust nyilván szóban is előadta azt, amit emlékiratában már megfogalmazott. A császár figyelmes és barátságos volt – mint rendszerint –, és utasította a kancellárt, hogy tárgyalja meg aggályait a közös miniszterekkel. Erre első ízben az október 16-i minisztertanácson került sor.

Egy sajátos minisztertanács ült ekkor össze a Ballhausplatz konferenciatermében, ha tetszik Beust *kormány*a: a kancellár elnöklete alatt két osztályfőnöke vett részt az értekezleten: Orczy Béla magyar és Hofmann „német” Sektionschef, rajtuk kívül a két közös miniszter, akik közül Lónyay félreérthetetlenül nemcsak a közös pénzügyminiszter szerepét vállalta magára, hanem egyszersmint a közös kormány magyar tagját is. A jegyzőkönyvet Beust személyes munkatársa, Teschenberg miniszteri tanácsos vezette, akiről tudjuk, hogy része volt a szeptember 13-i memorandum megfogalmazásában is. A minisztertanács összetétele is szokatlan volt tehát, az pedig különösen, hogy mindenki szigorúan a kormányzati szerkezetben elfoglalt helyének megfelelően nyilatkozott. Egy birodalmi kormány tárgyalt október 16-án Bécsben a legsajátabb dolgáról, nem a közös költségvetésről, a delegáció előtt tartandó külpolitikai expozéről – mint máskor –, hanem arról, hogy „milyen hatást gyakorol a Reichsratban képviselt királyságok és országok államjogi akciója a közös kormány állására és feladataira” – ahogyan Teschenberg fogalmazott. Aligha akadt értekezlet, amely ennyire a közös kormány tanácskozása lett volna, mint éppen ez. Itt és ekkor a közös kormány, mint önálló testület lépett fel, amely külön áll az országos kormányoktól, illetve az adott pillanatban határozottan szemben velük (vele).

Kuhn hadügyminiszter a cseh követeléseknek a katonai törvényhozásra gyakorolt hatását elemezte. Hangsúlyozta, a dualizmus keretei között is nehézségek adódtak, három képviseleti testületen pedig minden bizonnyal lehetetlen lesz keresztülrészakolni a törvényeket. „És bár a hadsereg egysége elvileg érintetlen marad, a szellemi közösség mégis lazulni fog, sőt egyenesen kérdésessé válik.” – Aligha lehetett fontosabb érv az uralkodó szemében Hohenwart akciója ellenében, mint éppen ez, a hadsereg egységének fenyegetettsége. De Kuhn nem egyszerűen uralkodóját igyekezett meggyőzni a tervezett átalakítás veszélyességéről.

6 Au. Vortrag von Beust v. 13.10.1871. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (= HHStA) Kabinettsarchiv, Denkschriften, Karton 13. Közli: *Friedrich Ferdinand Graf von Beust*: Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen. II. 1866–1885. Stuttgart, 1887. 501–510; Beust okt. 13-i memorandumja nem volt előzmény nélkül való. Hiszen máj. 18-i emlékiratában, amely a Monarchia új németbarát politikájának alapdokumentuma, a maga módján már szólt arról, hogy az új nemzetközi politika összeegyeztethetetlen Hohenwart „kiegyezési” akciójával. Vö. *Heinrich Lutz*: Zur Wende der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1871. Die Denkschrift des Grafen Beust für Kaiser Franz Joseph vom 18. Mai. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 25(1972) 169–184.

Ő, akit a „Hofpartei” reprezentánsának szokás tartani, valójában nagyon is önálló álláspontot képviselt. Mégpedig nem pusztán azért, mert a személyes presztízs féltése szembeállította őt Albrecht főherceggel, a Hofpartei fölébe helyezett születés szerint is vezető képviselőjével, hanem főként azért, mert a hadügyminiszter maga módján liberális volt. Ennek megfelelően használhatónak és érintetlennek tekintette azt a rendszert, amelyet a kiegyezés teremtett (az egységes hadvezetés és a két birodalomfél jogai a katonai törvényhozásban). Naplójából, annak roppant lakonikus és ezért egyértelmű megjegyzéseiből kitetszik, sokkal inkább a kiegyezés, az alkotmányos dualizmus talaján állt, mint ahogyan azt egy birodalmi hadügyminisztertől (történeti ismereteink alapján) elvárnánk.⁷

Lónyay pénzügyminiszter az állam hitelképessége szempontjából tartotta veszedelmesnek, ha megszűnik ciszlajtánia pénzügyi egysége. Beust a nagypolitikáról beszélt, arról, hogy milyen fontos megőrizni a németiség rokonszenvét.

Október 16-án azt javasolták a császárnak, hogy – ha egyáltalán leiratot intéz a cseh Landtaghoz – akkor az olyan tartalmú és szellemű legyen, hogy a németeket passzív ellenállásuk feladására készítse, arra ösztönözze, hogy vegyenek részt az alkotmányrevízióban. A minisztertanácsi határozat ebben a megfogalmazásban magától értetődőnek tetszik, jöllehet korántsem az. Hiszen nem kevesebbet kíván, mint hogy az uralkodó mellőzze a Hohenwart és a csehek között 1871 tavasza óta kidolgozott javaslatok sorozatát, melyek létrejöttében neki magának szokatlanul nagy személyes szerepe volt és térjen vissza a szeptember 12-i manifesztuma előtti állapothoz.

Ezt a maga nemében egyedülálló konferenciát október 19-én újabb közös minisztertanács követte, amelyre Beust most már Andrásyt és Hohenwartot is meghívta.⁸ A magyar miniszterelnök elismerte: a dualizmus szellemével ellentétben áll, hogy az osztrák kormány dolgaiba avatkozzon. Ez alkalommal azonban olyan átalakításról van szó, amelynek messzemenő hatása van Magyarországra, jogosnak érzi tehát, hogy nyilatkozzék. A cseh Landtag-javaslat lényegét tartotta elfogadhatatlannak. Az 1867. évi kiegyezés ugyanis nem ismer önálló cseh álláspontot, Csehország Magyarországgal szemben nem önálló tényező. A 67-es fel fogás szerint a Reichsratban képviselt királyságok és országok egy egységet alkotnak, s így állnak, egyenrangú félként a magyar korona országaival szemben. „A dualizmus és föderalizmus közti határvonalat szigorúan fenn kell tartani.”

A minisztertanács után Andrásy beszámolt feleségének a történekről és azt írta: „Holnap lesz az első és reményilem utolsó plenar-minisztertanács”, amelyen végre az uralkodó is részt vesz majd.⁹ Valószínűleg Wertheimer Andrásy-monográfiája óta ezt az október 20-i „koronatanácsot” a történeti iro-

7 Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Khun-Kuhnenfeld B. u. C. 670, Tagebuch. A napló fontosságára Röss Imre hívta fel a figyelmemet. Kuhn és Albrecht ellentétéről: *Walter Wagner: Geschichte des k. k. Kriegsministeriums II: 1866–1888. Wien–Köln–Graz, 1971. (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie X.)* 98–100.

8 GMR. v. 19.10.1871, RMRZ.120.

9 *Wertheimer E.*: i. m. 722.

dalom közös minisztertanácsnak tekinti, pedig nem volt az. Október 20-án a császár elnöklete alatt a közös miniszterek, a teljes ciszlajtán kormány, valamint a magyar miniszterelnök és a király személye körüli miniszter gyűlt össze. A konferencia jegyzőkönyvének egy tisztázott példánya a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek között található ugyan „Protokoll des Ministerrates unter Ah. Vorsitze” címmel. A jegyzőkönyvet azonban nem Beust, a közös minisztertanács elnöke írta alá (mint a közös minisztertanácsok esetében szokás volt), hanem Hohenwart, a ciszlajtán kormány feje. S a jegyzőkönyvvezető sem a birodalmi kancellária tisztviselője, Konradsheim, vagy Teschenberg volt, mint máskor, hanem Artus, az osztrák miniszterelnökség hivatalnoka. A jegyzőkönyv egy példánya a Vewaltungsarchivban az osztrák minisztertanácsok iratai között található.

Az a feltételezés, hogy az október 20-i közös minisztertanács volt, teljesen érthető. Ha valamiről, akkor a Monarchia szerkezetének átalakításáról, annak külpolitikai hatásáról közös minisztertanácson kellett határozni. Nem így történt: október 20-án a császár az osztrák minisztertanácsba hívta meg a közös és a magyar minisztereket. Talán ez a gesztus maga is jelzi, ami a jegyzőkönyv szövegéből szintén kitetszik, hogy az uralkodó kedvezni akart Hohenwartnak, még nem adta fel hitét, még bízott abban, hogy kompromisszumot köthet a ciszlajtán kormánnyal.

Itt azonban Beust ismét előadta, amit leírt október 13-i memorandumában, hogy az osztrák-németek oppozíciója veszedelmesebb a Monarchia számára, mint a csehek ellenkezése. A német kormány nem fogja tétlenül szemlélni az osztrák-németek ellenállását, a csehek ellenben nem számíthatnak külső segítségre. Fejtegetése nyilván válasz volt Hohenwart újra és újra ismételt kérdésére: vajon mennyire fontos a birodalom számára a csehekkel való megegyezés?

A magyar miniszterelnök természetesen a közös minisztérium álláspontjára helyezkedett. A konferencia érdekes, alig méltatott résztvevője Holzgethan, ciszlajtán pénzügyminiszter. Ő valójában idegen elem volt Hohenwart kormányában. Elhatárolta magát a föderalista elgondolásoktól, hangsúlyozva, hogy semmilyen szerepe sem volt a cseh Landtag feliratának létrejöttében. Holzgethan régi osztrák bürokrata, pénzügyi szakember, akit eszmei és családi kapcsolatok fűztek az osztrák-német liberálisokhoz.¹⁰ Amikor a minisztertanácson azt magyarázta, hogy a „Fundamental-Artikel” lényegében a felfogatás törvénye (*Umsturz-Artikel*), amely a birodalom számára egyenértékű egy államcsóddal, Ferenc József minden magyarázat nélkül váratlanul berekesztette a kormány ülését.¹¹

10 Holzgethan Ignaz Plener vezető liberális politikus leányát vette nőül. Már az abszolutizmus évéiben vezető pénzügyi tisztviselő, 1872-től haláláig (1876) közös pénzügyminiszter volt.

11 A minisztertanácsról számos érdekes részletet rögzített naplójában Lónyay közös pénzügyminiszter. Tőle tudjuk, hogy a konferencia öt és fél óra hosszat tartott, s így a jegyzőkönyv nem minden részletében adja vissza az ott elhangzottakat. *Cieger András*: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Bp. 2008. 284.; *Albert Schäffle*: Aus meinem Leben. II. Berlin, 1905. 192. skk.

A császár nyilvánvalóan szívesen megegyezett volna a csehekkel. Ő már egy esztendeje megelégedte, hogy a szlávok, különösen a csehek szemben álltak a dualista berendezkedéssel, hogy képviselőik távol maradtak a birodalmi tanácstól és így nem küldtek képviselőket a delegációba sem. Aggasztották az ausztriai nemzeti viszályok, hiszen ő nem az osztrák-németek császáranak tekintette magát, hanem birodalma valamennyi „néptörzse” uralkodójának. Különösen gondot okozott számára, hogy a cseh polgári liberális nemzeti irányzatok együttműködtek a tartományi arisztokráciával. Olyan családok álltak a tartományi mozgalom élén – Schwarzenbergék, Thunok, Calam-Martinicok –, amelyek századok óta a dinasztia támaszát jelentették. Meg akart egyezni velük, amit azonban csak az Ausztriában hegemon szerepet betöltő német liberálisok ellenében tehetett meg. Ez természetesen nem lett volna hajlama ellen való. Szívesen megszabadult volna a villogó, vitára mindig kész intellektuelektől, az elveiket fitogtató professzoroktól, akik ráadásul tehetetlenül álltak a tartománygyűlések hangos követeléseivel szemben. A másik táborhoz vonzódott: a klerikálisokhoz, konzervatívokhoz. Azt mondta a porosz követnek, hogy szorosabbra kell fogni a gyeplőt. A liberálisok visszaéltek lehetőségeikkel, egyik nemzetnek sem szabad elnyomnia a másikat, mostantól „echt osztrák módra” fognak kormányozni. Ezzel az elgondolással nevezte ki 1871. február 7-én a Hohenwart-kormányt, amely konzervatív németekből és különböző irányzatú szláv politikusokból állt, s amelynek azt szabta feladatául, hogy megbékítse Ausztria nemzeteit, elsősorban a cseheket.¹² Nem arról volt szó, hogy Ferenc József feladta volna a dualizmust, de az kétségtelen, hogy a rendszert megteremtő, s azt Ausztriában keresztülvívó kancellárt távol tartotta az eseményektől. És azt gondolta, hogy ez járható út, hogy a szlávbarát belső politika és a német orientációjú külpolitika, amelyet Beust természetesen az uralkodó jóváhagyásával folytatott, megférnek egymás mellett.

Október 14-től a császár a szabályos minisztertanácsoktól függetlenül is folyamatosan tárgyalt „a korona tanácsadóival”, tehát a közös, meg az országos miniszterekkel. Erre ekkor sokkal inkább szükség volt, mint kormányválsággal fenyegető más esetekben. A szeptember 12-i manifesztum ugyanis nem egy egyszerű kormányzati lépés, amit az uralkodó, ha felmenti kormányát, semmissé tehet. A szeptember 12-i manifesztum az uralkodó személyes ígérete volt. Ferenc József elkötelezte magát egy államjogi átalakítás mellett úgy, hogy nem kérte ki hozzá az érintett tényezők véleményét, ha tetszik, magára vállalta a felelősséget, ami roppant kényes közjogi helyzetet teremtett. Ezért növekedett meg a Beust tiltakozását követő privát-tárgyalások súlya: az uralkodónak feltétlenül szüksége lett arra, hogy ismerje és pontosan értse a Hohenwart-akcióval szemben felmerülő politikai és jogi érveket.

Az uralkodói audienciákon Lónyay konciliánsabb volt, mint közös minisztertársai. Célszerűnek tartotta, hogy egyes „kifejlettebb” nemzetek, mint a csehek, vagy a lengyelek „nagyobb belső autonómiával bírjanak, sőt a cseheknek

12 *O. Urban*: i. m. 361–363.

akár egy udvari kancellária is adassék, a történeti emlékezetnek megfelelően”, „azonban ezen autonómia nem mehet odáig, hogy a birodalom ezen részében a közös érdekű ügyek kormányzata és törvényhozási intézkedései decentralizáltassék”.

Andrássy Hohenwart társaságában, kezében a kiegyezési törvény megjegyzetelt német nyelvű példányával lépett az uralkodó elé. Nyilván az ügy súlya magyarázza elfogódottságát. Nehezebbre esett szabatosan fogalmazni: „azt képzeltem, mintha németül nem is tudnék”, de azután azzal érvelt (Lónyayhoz hasonlóan), amiről tudta, hogy megteszi majd hatását: A ciszlajtán minisztérium egyáltalán nem konzervatív szellemű, mint ahogyan azt a császár óhajtaná, hiszen el akarja törölni a felsőházat, kiterjeszteni a választójogot, új nemzeti alapokra helyezné a birodalmat; mindez olyan veszélyes műtét, amelyhez hasonlótt egy Napóleonnak, vagy olyan fejedelemnek lehetne javasolni, aki nem századokon át öröklött trónon ül.

A szabályos miniszteri konferenciáknak, amelyek október második felében egymást követték, az volt a tulajdonképpeni feladatuk, hogy választ fogalmazzanak a cseh Landtag feliratára. A különböző összetételű és jellegű tanácskozásoknak a kompromisszumot kellett volna megtalálniuk a ciszlajtán kormány (Hohenwart) és a közös kormány (Beust) javaslata között.¹³ A konferenciákon elnöklő uralkodó újra meg újra a megegyezés fontosságát hangsúlyozta. Ha megpróbáljuk összefoglalni a szerteágazó viták lényegét, három kérdéscsoportot

13 A következő minisztertanácsokról van szó: 1: Protokoll des zu Wien am 16. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates für gemeinsame Angelegenheiten unter dem Vorsitze Sr. Exzellenz des Herrn Reichskanzlers Grafen Beust. Gegenstand: Rückwirkung der staatsrechtlichen Aktionen für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder auf Stellung und Aufgaben des gemeinsamen Ministeriums. 2: Protokoll des zu Wien am 19. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates für gemeinsame Angelegenheiten unter dem Vorsitze Sr. Exzellenz des Herrn Reichskanzlers Grafen Beust. Gegenstand: Ah. Reskript an den böhmischen Landtag. (Ezek szabályos közös minisztertanácsok, a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek között iktatva.) 3: Protokoll I des zu Wien am 20. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates unter dem Ah. Vorsitze Sr. Majestät des Kaisers. Gegenstand: Reskript an den böhmischen Landtag. 4: Protokoll II des zu Wien am 20. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates unter dem Ah. Vorsitze Sr. Majestät des Kaisers. Gegenstand: Reskript an den böhmischen Landtag (Fortsetzung), im Zusammenhang damit böhmische Fundamentalartikel. (Ezek valójában ciszlajtán minisztertanácsok, azok között vannak iktatva, de egy példányuk megtalálható a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek között is.) 5: Protokoll des zu Wien am 21. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates unter dem Ah. Vorsitze Sr. Majestät des Kaisers. Gegenstand: Entwurf des Ah. Reskriptes an den böhmischen Landtag. 6: Protokoll des zu Wien am 22. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates unter dem Ah. Vorsitze Sr. Majestät des Kaisers. Gegenstand: Abänderungen in den böhmischen Fundamentalartikeln. 7: Protokoll des zu Wien am 25. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates unter dem Vorsitze S.E. des Herrn Präsidenten des Ministerrates Grafen Hohenwart. Gegenstand: Au. Demissionsgesuch des Ministeriums. (Az utóbbi három ciszlajtán minisztertanács jegyzőkönyve csak a ciszlajtán minisztertanácsi jegyzőkönyvek között található.) Az okt. 20-i Protokoll I. mellékleteként olvasható a két leirattervezet. Hohenwart azután a maga tervét többször átdolgozta. Egy ilyen változat megtalálható az okt. 21-i minisztertanács mellékleteként. HHStA, PA.XL. Karton 286, ill. AVA. Ministerratsprotokolle 1871.

emelhetünk ki: 1) A csehek és az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés; 2) Ciszlajtánia belső viszonyainak újraértelmezése; 3) A birodalmi egység védeleme a kül-katonai és a gazdasági közösség vonatkozásában.

1) A csehek elfogadták ugyan az 1867-es kiegyezést (a közös ügyes törvényeket és az erre épülő decemberi alkotmányt), mint kiindulópontot, igényt tartottak azonban arra, hogy ahhoz utólagosan hozzájárulásukat adják, vagy azt módosítsák. A közös kormány azonban érinthetetlen jogalapnak tekintette a kiegyezést, amivel kapcsolatban a cseh tartománygyűlés nem foglalhat állást, s amit megváltoztatni csak oly módon lehet, ahogyan létrejött, a ciszlajtán Reichsrat és a magyar Reichstag hozzájárulásával, végül pedig az uralkodó szentesítésével.¹⁴ A közös kormány értelmezésében (vagy ha tetszik, a dualista felfogás szerint) a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok *összesége* áll Magyarországgal szemben,¹⁵ a cseh Landtag önálló tényezőként nem léphet fel.¹⁶

2) A cseh Landtag igényt tartott a ciszlajtán képviseleti rendszer átalakítására: egykamarás parlamentet tervezett, amely valójában a tartományok képviselőtestülete (*Delegirten-Kongress*) lett volna, és ennek megfelelően nem a Reichsrat testülete, hanem az egyes tartományok választották volna a delegáció tagjait. E felfogásnak ellentmondott azonban a magyar kiegyezési törvény egy sor paragrafusa.¹⁷ A dualista felfogás szerint a delegáció tagjait a birodalom két fele azonos módon választja, a törvény módosításáról pedig Ciszlajtánia önállóan nem, csak Magyarországgal egyetértésben határozhat. A magyar miniszterelnök külön figyelmeztetett arra, hogy a delegációs törvény annak idején a kiegyezés neuralgikus pontja volt, és minthogy az egyezkedő felek minden fenntartása ellenére a gyakorlatban végül is bevált, nem tanácsos változtatni rajta.¹⁸

3) A minisztertanács dualista-centralista tagjai a cseh tartománygyűlés Alapcikkelyeitől leginkább a birodalmi közös ügyek egységes vezetését féltették. A védelmi rendszer kialakítása és megváltoztatása „egységes elvek szerint” a két törvényhozás feladata – mondta a hadügyminiszter –, amire nem lehet befolyásuk a tartományi képviseleteknek. A közös pénzügyminiszter szerint, ha Csehország Magyarországhoz hasonló jogot kapna arra, hogy meghatározza a közös kiadásokhoz (Quóta) és az államadóssághoz való hozzájárulása arányát, illetve mértékét, az katasztrofálisan hatna a Monarchia nemzetközi pénzügyi pozíciójára. A külügyminiszter a szeptember 13-i memoranduma óta ismételtlen azt fej-

14 GMR. v. 16.10.1870, RMRZ. 119.

15 Andrassy megfogalmazásában: „es standen die Reichsratsländer zusammen den Ländern der ungarischen Krone zusammen gegenüber”. GMR. v. 19.10.1871, RMRZ.120.

16 Andrassy „könne [...] unmöglichlich den Ausgangspunkt akzeptieren, als ob es sich um ein abgesondertes Verhältnis Böhmens zu Ungarn handle.” GMR. v. 19.10.1871, RMRZ.120.

17 Legfőképpen a § 46: „ha őfelsége valamelyik országgyűlést föloszlatná, a föloszlatott országgyűlésnek delegatiója is megszűnik, s az újabb országgyűlés új bizottságot (delegatio) választ”. Ld. Magyar történetár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1896. (Magyar törvénytár 1000–1895.) 340.

18 MR. v. 20.10.1871. MRZ. 111.

tegette, hogy a „Fundamentalartikel” cseh udvari kancellárja ugyanolyan külpolitikai befolyást vindikál majd magának, mint a két miniszterelnök. Márpedig a sok nemzet külpolitikai aspirációja lehetetlenné teszi a Monarchia hatékony külpolitikáját, a németek oppozíciója pedig annak a külpolitikai iránynak fenntartását, amelyet a Monarchia az uralkodó és a delegációk jóváhagyásával az elmúlt időszakban sikerrel folytatott.

Az októberi miniszteri konferenciákon – a résztvevők számára ez világos volt – a dualizmus vagy föderalizmus kérdéséről folyt a vita, ahogyan Andrássy fogalmazott: „[über] Demarkationslinie zwischen Dualismus und Föderalismus”. Korántsem volt ilyen egyértelmű az „alkotmány védelmének” programja. Az egykorú politikai érvrendszerben fontos szerepet kapott az alkotmányosság. Már a magyar kiegészítő törvény preambulumban is azt olvashatjuk, hogy a közös ügyek újjárendezésére azért kerül sor, mert őfelsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait is. 1871 őszén az „alkotmányosság” politikai, vagy ha tetszik, erkölcsi alapérték, a politikai diskurzus meghatározó fogalma, mindkét fél előszeretettel hivatkozott rá. A hochkonzervatív Hohenwart is, aki számára pedig a cseh igények kielégítése valójában pusztán eszköz a liberális elemek háttérbe szorítására, valamint lehetőség arra, hogy helyreállítsa az uralkodó és az állam régi (prealkotmányos) tekintélyét.¹⁹ Nem mi, hanem éppen a német Alkotmánypárt és annak kormányzati hívei sodorják veszélybe az „alkotmányt” – mondta Hohenwart. Hogy szavai álságosak voltak? – Beust és Andrássy kétségtelenül teremtett bizonyos lehetőséget Hohenwart vádaskodására. Hiszen a kancellár előszeretettel a korona tanácsadójaként, s nem mint felelős miniszter lépett fel (ami persze legalább annyira nyelvi formula, mint valós tartalom). Mégis, Beust meggyőződéssel az alkotmányosságot védte a cseh államjogi követelésekkel szemben. Bizonyos volt abban – és az elmúlt hónapok eseményei megerősítették felfogását –, hogy az új németbarát külpolitikának a Monarchia adott szerkezete (a német–magyar hegemonián alapuló alkotmányos dualizmus) az alapfeltétele és azt is pontosan számításba vette, hogy mekkora súlyuk van ebben a szerkezetben az alkotmányos tényezőknek és milyen meghatározó szerepe az uralkodó személyes döntésének – ami az októberi válság során nagyon nyilvánvalóvá lett.

Az alkotmányosságról folytatott terméketlen, sokszor formális és nem feltétlenül jóhiszemű polémiában a két tábor (ha az egyszerűség kedvéért Andrássy kifejezéseit használjuk: a dualisták és a föderalisták) eltérő fogalomhasználata a legfeltűnőbb. Nem pusztán arról van szó, hogy a dualisták csehek „Fundamentalartikel”-jével szemben, az állam fundamentális törvényének a 67-es közös ügyes törvényeket tekintették, jogtalanak tartva ily módon a „Fundamentalartikel” kifejezésnek még a használatát is.²⁰ Az „Ausgleichfreundig”

19 I. Kletečka: i.m. 128.

20 „Endlich wendete sich Redner [Andrássy] gegen die Aufnahme des die Zukunft antizipierenden Wortes »Fundamentalartikel« in das Reskript und wünschte dasselbe durch den Ausdruck »Wünsche oder Vorschläge«, der seinerzeit auch in den ungarischen Reskripten zur Anwendung gelangte, zu substituieren.” GMR. v. 19.10.1871, RMRZ.120.

az egyik oldalon a kiegyezés, tehát a 67-es elvek iránti rokonszenvet, a másikon a csehekkel való megegyezés szorgalmazását jelentette. A csehek a cseh történeti államjogot elismerő szeptember 12-i uralkodói manifesztumot, amelyet a közös és a magyar kormány tagjai egy elstetett, pontatlanul fogalmazott, félresikerült leiratnak (ha tetszik, adminisztratív baklövésnek) minősítettek, nemzeti szimbólummá magasztosították, nemzeti ereklyeként díszkiadásban terjesztették.²¹ Hohenwart és Andrássy nem egyszerűen politikai koncepciójukban kerültek szembe egymással, a két tábor fogalomrendszere, szavai, szimbólumai bizonyultak összeegyeztethetetlenek.

Ferenc József mégsem mondott le a közvetítésről. Október 21-én újra tárgyalta a ciszlajtán kormánnyal, amire már nem hívta meg a közös minisztereket.²² Másnap informális konferenciát tartott Beusttal, Lónyayval és Andrássyval, itt nem vezettek jegyzőkönyvet, csak Lónyay naplója informál róla. Ez alkalommal nem hangzottak el érdemben új érvek, „csupán” annyi, hogy Hohenwart programjának elfogadása esetén egyikük sem vállalja a kormányzati felelősséget. Ferenc József e ponton szakította félbe a megbeszéléseket, hogy a ciszlajtán kormány ülésére siessen,²³ hogy itt, a ciszlajtán minisztertanácson jelentse be végül: nem ennek, hanem a közös kormánynak a leirattervezetét fogadja el.²⁴ 25-én Hohenwart miniszterelnök Bécsben találkozott a cseh Landtag vezető politikusaival, Clam-Martinić gróffal, a cseh arisztokrácia vezető figurájával, Dr. Riegerrel és Dr. Prazakkal, az ócseh párt korifeusaival, s miután azok a közös kormány leirata alapján nem voltak hajlandók semmiféle együttműködésre, a Hohenwart-minisztérium még aznap benyújtotta lemondását.²⁵

Az előző napok szakmai-politikai-jogi és nemegyszer filológiai vitái után a ciszlajtán kormány tagjai most amolyan az utókornak is szóló ünnepélyes elvi nyilatkozatot tettek. Holzgethan pénzügyminiszter, a minisztérium német liberális belső ellenfele leszögezte, hogy az alkotmány (tudniillik a 67-es decemberi alkotmány, az osztrák–magyar kiegyezés) tartja össze a birodalmat, a föderalizmus pedig megingatná az összetartozást. Grocholski, a nagy tapasztalatú lengyel politikus, ezzel éppen ellentétes véleményen volt:²⁶ nem az alkotmány, hanem a dinasztia iránti hűség a Monarchia összetartó ereje. És hogy ne hagyjon kétséget, még hozzátette: ma kevésbé jelent összetartó erőt az alkotmány, mint jelentett 1861-ben; más szóval, a dualista alkotmány kevésbé elfogadható, mint volt az 1861. évi, Schmerling nevével fémjelzett összbirodalmi centralizáció. Úgy mondott le tehát a Hohenwart-kormány, hogy deklarálta: az 1861-ben megindult né-

21 *Luboš Valek*: Böhmisches Staatsrecht auf „weichem Papier“: Tatsache, Mythos und ihre symbolische Bedeutung in der tschechischen politischen Kultur. *Bohemia* 47(2006–2007) 1. sz. 106–110.

22 MR. v. 21.10.1871, MRZ.113. Ministerratsprotokolle, Karton 41. Abschriften des Brandtakten.

23 *Cieger A.*: i. m. 285.

24 MR. v. 22.10.1871, MRZ.114. Ministerratsprotokolle, Karton 41. Abschriften des Brandtakten.

25 MR. v. 25.10.1871, MRZ.116. Ebd.

26 Casimir Ritter von Grocholskit ápr. 11-én nevezte ki az uralkodó tárca nélküli miniszternek azal a céllal, hogy konkrét tárgyalásokat kezdeményezzen a lengyelekkel.

met, majd 67-ben átalakult német–magyar hegemonián épülő alkotmányos rendet utasítja el. A Hohenwarth törekvése iránt rokonszenvet sohasem mutató Kuhn hadügyminiszter kissé sarkított megfogalmazásában a kormány valódi szándéka az volt, hogy mindent összezavarjon, majd pedig a népekre rontva, abszolutista szellemben egyesítse őket.²⁷

A császár nem ezt akarta. Október 22-én a dualista alkotmány mellett döntött. November 4-én a közös kormány által megfogalmazott leiratot terjesztették a cseh Landtag elé Holzgethan aláírásával, akit az uralkodó egy átmeneti kormány vezetésével bízott meg. A konzervatív minisztérium államjogi kísérlete ezzel véget ért. De ennél több is történt. Véglegesen lezárult az a nagy változás, amit a Habsburg Monarchia dualista átalakulásának nevezünk. Az 1867. évi törvények szentesítése ennek az átalakulásnak valójában csak az első lépése volt. A rendszer külső és belső feltételei 1871-ben szilárdultak meg, akkor, amikor a Monarchia új németpolitikát kezdett és ennek megfelelően szembeszállt a német hegemoniát veszélyeztető föderalista törekvésekkel. Ekkor alakult ki véglegesen a dualista állam működési mechanizmusa. Az országos kormányok és a birodalmi hatóságok ekkor találták meg helyüket. A közös minisztertanács intézménye ekkor nyerte el igazi formáját. 1871 őszén még országos ügyekbe avatkozott. A Hohenwart-kísérlet megbuktatása után nem kellett többé a Monarchia strukturális problémáival foglalkoznia.

27 Kriegsarchiv, Wien, Nachlaß Khun-Kuhnenfeld B. u C. 670, Tagebuch 29.10.1871. Ez a gondolat újra és újra felmerül Kuhn naplójában. A Hohenwart-kormány célja „alles untereinander zu bringen und sodann wieder wie 1851–59 den absolutistischen Zentralismus herzustellen”. 28–29 August 1871. Ebd.

